

ERDŐS KRISTÓF

A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata*

Út az Egyezményhez – az előzmények

Magyarország 1944 őszén de jure, nemzetközi jogi értelemben újból megszállt országgá vált. A Vörös Hadsereg 1944 szeptemberében elérte a területgyarapodások utáni Magyarország délkeleti határát. December közepére pedig a Tiszántúl, a Duna-Tisza köze, Miskolc és környéke, valamint a Dél-Dunántúl jelentős része is a szovjet csapatok kezére került. A hadműveletek 1945. április közepéig tartottak. 1944. december 21-én Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés és másnap az Ideiglenes Nemzeti Kormány.² Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakításában Révész Imre,³ a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke tevékeny szerepet vállalt.⁴

Ravasz László,⁵ a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1945. február 11-én a Kálvin téri templomban tartott istentiszteleten komoly társadalomkritikát fogalmazott meg.⁶ A gyülekezet figyelmét felhívta a múlt bűnei feletti bűnbánatra, valamint

* Köszönettel tartozom a dolgozat megírása során nyújtott segítségéért témavezetőmnek, Földesi Margit tanárnőnek és hasznos tanácsaiért Ladányi Sándor professzor úrnak (KRE HTK).

¹ A bevezető alapjául LADÁNYI Sándor, *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról = A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990: tanulmányok*, szerk. BARCZA József, DIENES Dénes, Sárospatak, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 1999, 101–139 szolgált.

² A bevezető politikatörténeti részeihez IZSÁK Lajos, *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*, Bp., Kulturtrade, 1998, I. fejezet, A koalíció évei (11–95.); II. fejezet, A Rákosi-rendszer (96–133) használtam fel.

³ Révész Imrét (1889–1967) a tiszántúli egyházkerület 1938-ban választotta püspökének. Ravasz László dunamelléki püspök 1948-ban történt lemondása után ideiglenesen a Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke lett. 1948. október 7-én Dr. Balogh Jenővel, a Zsinat világi elnökével aláírta az állam és a református egyház között létrejött egyezményt. 1949-ben lemondott püspökségéről, valamint lelkészi hivataláról, és Budapestre költözött. ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns történelmi lexikon*, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 507–508 és LADÁNYI, *i. m.*, 119.

⁴ BOLYKI János, LADÁNYI Sándor, *A református egyház = A magyar protestantizmus 1918–1948, Tanulmányok*, szerk. LENDVAI L. Ferenc, Bp., Kossuth, 1987, 94–95.

⁵ Ravasz Lászlót (1882–1975) a dunamelléki egyházkerület 1921-ben választotta püspökének. Ekkor lett a Kálvin téri gyülekezet lelkésze. 1948-ban kényszer hatására lemondott püspökségéről, valamint a Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkészi elnöki tisztéről, majd 1953-ban lelkészségéről. ZOVÁNYI, *i. m.*, 501–502; LADÁNYI, *i. m.*, 111–112.

⁶ A prédikáció elhangzása idején Budán még folytak a harcok. A prédikációt – Ravasz László: *Amit vet az ember, azt aratja* – Bárczay Gyula közli. RAVASZ László, *Válogatott írások 1945–1968*, szerk. BÁRCZAY Gyula, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1988, 23–27.

a hálaadásra. Ezt több hasonló témájú igehirdetés követte, majd egyhetes evangélizációs sorozatot tartottak a dunamelléki egyházkerületben. A négy református egyházkerület püspökei⁷ közös körlevelet bocsátottak ki, amelyben kifejtették, hogy az ország romba dőlésének oka az erkölcsi romlás volt.

Az 1945 márciusában kormányrendelettel megindított földreform végrehajtásával az egyházak elveszítették intézményeik fenntartásának anyagi alapját. A protestáns egyházak ugyan – a katolikussal ellentétben – sohasem rendelkeztek nagy földbirtokokkal, de ezekre éppen a megélhetés, az iskolák, kollégiumok fenntartására miatt volt szükségük.⁸ A földreformmal a református egyházat így is nagy értékektől fosztották meg, a veszteség pótolhatatlan volt.

Egyházellenes intézkedésekre már 1945 nyarán is sor került; református lelkészeket tartóztattak le, internáltak. Erről tájékoztatta Révész Imre tiszántúli püspök is 1945. július 7-én kelt levélben Bereczky Albert⁹ vallás- és közoktatásügyi minisztériumi politikai államtitkárt. Konkrét esetekről ír és tudatja Bereczkyvel, hogy „a befogott lelkésztestvérek egy részének az egészsége nem bírja a börtönt vagy az internálást”.¹⁰

Az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választáson a Független Kisgazdapárt szerezte meg a szavazatok abszolút többségét (57,03%), a három baloldali párt (MKP, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt) a szavazatok közel 42 százalékát kapta. A tényleges politikai hatalom azonban korántsem a várakozásoknak megfelelően és a választási eredmények arányában oszlott meg. A Kisgazdapárt a parlamentarizmus szabályai szerint önállóan alakíthatott volna kormányt, de közbeszólt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (továbbiakban: SZEB).¹¹ Vorosilov, a SZEB elnöke a győztesek tudtára adta, hogy „nagykoalíciós” kormányt akar; mégpedig olyat, amelyben a Belügyminisztériumot, és az alá tartozó rendőrséget továbbra is kommunista politikus irányítja. Ezáltal a balratolódás felgyorsult, a belügyi szervek különböző módon hozzákezdtek a kommunista erők térnyerésének elősegítéséhez, s ezzel együtt a politikai ellenfél, valamint az egyházak visszaszorításához.

1946 nyarán közvetett, de átfogóbb támadás indult az egyházak ellen. Szviridov, a

⁷ Ravasz László – Dunamellék, Győry Elemér – Dunántúl, Révész Imre – Tiszántúl, Enyedy Andor – Tiszáninnen.

⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kimutatása szerint a református egyháztól kisajátított egyházi földvagyon 52.872 kataszter hold, amelynek jövedelme 2.014.054 Ft volt. Az egyházak mind a mai napig nem kapták vissza földjeiket. FODORNÉ Nagy Sarolta, *Történelmi lecke: A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „Egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre*, Bp.–Nagykörös, A Magyarországi Református Egyház Dunamelléki Egyházkerülete, 2006, 56–57.

⁹ Bereczky Albert (1893–1966) református lelkész már korán bekapcsolódott a politikai életbe. 1944-ben az üldözött zsidók mentésében végzett szolgálatai kiemelkedőek. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlés, később az országgyűlés tagja volt. 1948 májusában a református egyház részéről tagja volt az iskolák államosítását előkészítő bizottságnak. Rákosi Mátyás egyedüli és kizárólagos jelöltjeként – Ravasz eltávolítása után – 1948-ban dunamelléki püspökké, 1949-ben a Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkészi elnökévé választották. Püspöksége idején az egyházi felsővezetés nyíltan az államhatalom mellé állt, annak akaratát képviselte és hajtotta végre az egyházzal szemben. 1958-ban ment nyugdíjba. Kiss Réka, *Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése = Reformátusok Budapesten: tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, 1. kötet, szerk. KÓSA László, Bp., Argumentum, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 601–620.

¹⁰ A levelet közli: BARCZA József, *Révész Imre két publikálatlan levele*, Confessio, 1989/4, 118–119.

¹¹ A Vörös Hadsereg mellett az ország szuverenitásának legfőbb akadálya a Szövetséges Ellenőrző Bizottság volt.

SZEB elnöke, 1946. június 28-án kelt levelében¹² a magyar kormánytól többek között bizonyos egyesületek feloszlását követelte. Ennek következményeként Rajk László belügyminiszter 1946. július 4-én rendeleti úton számos egyesületet feloszlattott, majd a következő hetekben mintegy másfél ezer társadalmi egyesületet, közöttük számos egyházi és vallásos – elsősorban római katolikus, de ekkor még csak elvétve protestáns, sőt izraelita – egyesületet is. Ezzel egyrészt megkezdődött az ifúságért folytatott harc, a pártok mellett a társadalmi és ifúsági egyesületekben szerveződő politikai erők megsemmisítése. Másrészt megindult a baloldali szervezetek uralkodó, majd monopolhelyzetbe juttatására való törekvés. A belügyminiszternek ez az intézkedése országszerte óriási felháborodást váltott ki.

Az 1947. augusztus 31-én tartott „kékcédulás” országgyűlési választások¹³ után elkezdődött a szovjet szisztéma alapján az egypártrendszer kiépítése. (Bár azt törvény vagy rendelet nem mondta ki.) A kormány 1948 tavaszán hozzákezdett az egyházak helyzetének rendezéséhez, az állam és az egyház szétválasztásához. Ebben a döntő, a „faltörő kos” szerepét Rákosi a református egyháznak szánta. Ennek érdekében azonban el kellett távolítani a régi egyházi vezetést, elsősorban Ravasz László püspököt és Dr. Lázár Andor főgondnokot¹⁴.

Dr. Lázár Andor eltávolításához az ún. jogász főgondnokok – Dr. Balogh Jenő, Dr. Szentpéteri Kun Béla és maga Lázár¹⁵ – által kezdeményezett konventi határozat adott „alapot”. A határozat egy olyan országgyűlési javaslat ellen szólt, amely gyakorlatilag alkalmas lett volna a bíraskodás függetlenségének és tárgyilagosságának megszüntetésére. A főgondnok elleni nyílt támadást Szabó József dunáninnyi evangélikus püspök 1948 márciusában történt beiktatásán Mihályfi Ernő kisgazdapárti politikus, a Köztársasági Elnöki Hivatal vezetője indította. Személye a kommunistáknak nem felelt meg, ezért többen – köztük Bereczky Albert és Szabó Imre budapesti esperes¹⁶ – igyekeztek lemondásra bírni. Április 1-jén reggel a lakásán letartóztatták a főgondnokot.

¹² Szviridov levelét közli: FÖLDESI Margit, A megszállók szabadsága. A hadizsákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon, Bp., Kairosz, 2002, 444–447.

¹³ A „kékcédulás” választásokról bővebben: SZERENCÉS Károly, A kékcédulás hadművelet (Választások Magyarországon – 1947), Bp., Ikva, 1992.

¹⁴ Dr. Lázár Andor (1882–1971) ügyvéd, gazdasági szakértő, politikus. 1931-ben a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára. 1932–1938 között Gömbös Gyula, majd Darányi Kálmán kormányában igazságügy-miniszter volt. 1946-ban a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokává választották, majd 1948-ban lemondott tisztségéről. 1951-ben kitelepítették Fegyvernekre, kitelepítése idején megvakult. 1956-tól haláláig Leányfalun élt. *Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. kötet*, főszerk. MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2003, 133–134. (továbbiakban: ÜMÉL)

¹⁵ Dr. Balogh Jenő – dunántúli főgondnok 1921–1953, Dr. Szentpéteri Kun Béla – tiszántúli főgondnok 1946–1950, Dr. Lázár Andor – dunamelléki főgondnok 1946–1948. BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, Bp., História-MTA Történettudományi Intézet, 1996, 126–134.

¹⁶ Szabó Imre (1891–1955) református lelkész. 1923-tól a budapesti Vilma királyné úti egyházközség lelkipásztora. A Budapesti (1950-től Belsőbudapesti) Református Egyházmegye esperese az 1932-es alapítástól kezdve 1951-ig. Az 1951-ben megnyílt Zsinaton egy nappal a harmadik ülés megkezdése előtt, november 27-én, a Zsinat elnöksége – végrehajtva az Állami Egyházügyi Hivatal (továbbiakban: ÁEH) utasítását – lemondatta zsinati tagságáról, budapesti lelkipásztori állásáról és esperesi tisztségéről. Majd 1952. február 3-án egy félreeső Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyülekezetben, Bujon beiktatták lelkipásztori tisztségébe, ahol haláláig szolgált. BARCZA József, *Szabó Imre (1891–1955)*, *Confessio*, 1990/2, 95–97; NAGY Zsombor, *Szabó Imre, a Budapesti Református Egyházmegye megszervezője és első esperese = Reformátusok Budapesten..., i. m., 579–590.*

kot, az Andrássy út 60-ba vitték, ám este már hazaengedték. Többszöri kihallgatása során tisztázódott, hogy nem volt része Rákosi egykori letartóztatásában, bebörtönzésében. Április 2-án azonban Dr. Lázár Andor lemondott egyházkerületi főgondnoki tisztéről.¹⁷

Ezután megkezdődött a már 1945-ben tervbe vett akció, Ravasz László lemondatása is. Veres Péter honvédelmi miniszter és Dobi István, a Kisgazdapárt elnöke március 31-én felkereste Ravaszt, hogy rávegyék püspöki tisztéből való távozására. Ő közölte velük, hogy szándékában áll az év végén esedékes egyházkerületi közgyűlésen püspöki szolgálatától visszavonulni. Azonban szeretné, ha ez simán történne, nehogy távozásának politikai látszata legyen. A következő napokban azonban Bereczky Albert, Victor János¹⁸ és Karl Barth,¹⁹ a neves svájci teológus látogatták meg Ravaszt, és lemondásra kapacitáltak. Majd egyházi vezetők tárgyaltak Tildy Zoltán köztársasági elnökkel a püspök távozásáról. Abban állapodtak meg, hogy Ravasz az ősszel esedékes közgyűlésen visszavonul. Rákosi azonban ragaszkodott az azonnali távozáshoz.²⁰ Rákosi április 14-én találkozott Ravasz Lászlóval, ahol természetesen a püspök lemondása volt a fő téma, de az utódlás kérdése is szóba került. Rákosi Ravasztól Bereczky támogatását kérte. Ravasz László 1948. április 18-án az Egyetemes Konvent, 30-án a Zsinat lelkészi elnöki tisztéről mondott le, május 11-én pedig megvált dunamelléki püspökségétől is.²¹

Dr. Lázár Andor és Ravasz László félreállításával, lemondatásával megüresedett egyrészt a református egyház két legmagasabb lelkészi jellegű tisztsége: az Egyetemes Konvent és a Zsinat lelkészi elnöki széke, másrészt a dunamelléki egyházkerületnek

¹⁷ Dr. Lázár Andor erre így emlékezik vissza: „... elmentem Ravasz László püspökhöz, ki Gyuri fiamtól már előző napon értesült elfogatásomról. Elmondottam neki mi történt velem a tegnapi napon. Megegyeztünk abban, hogy ilyen helyzetben már nem tudok egyháznak komoly szolgálatokat tenni, s ezért főgondnoki állásomról lemondok. A lemondó levelet mindjárt át is adtam a püspöknek.” LÁZÁR Andor, *Visszaemlékezéseim*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995, 391.

¹⁸ Victor János (1888–1954) református lelkész, teológiai tanár. Az 1930-as években Budapesten szervezte a Szabadság téri egyházközséget, ahol templomot is épített. A gyülekezet első lelkipásztora volt. Több fontos külföldi konferencián képviselte a református egyházat. A Dunamelléki Református Egyházkerület főjegyzője, zsinati és konventi tag, valamint a Zsinati Tanács tagja volt. BOLYKI János, *Az időszzerű Victor János*, Confessio, 1988/4, 96–101.

¹⁹ Karl Barth (1886–1968) a liberális teológiával szemben kialakult új ortodox teológia képviselője volt. Német egyetemeken volt professzor, de Hitler eltávolította állásából, ezért visszatért hazájába, Svájcba. Ezután egészen nyugalomba vonulásáig, 1962-ig a bázeli egyetemen adott elő teológiát. TONY LANE, *A keresztyén gondolkodás rövid története*, Bp., Harmat, Kálvin, 2003, 215.

²⁰ Ravasz László visszaemlékezésében a következőket írja: [Rákosi azt mondta, hogy] „a kormányzat szükségesnek látja, hogy ön a református egyház vezetésétől visszavonuljon. Ezt azonban csak mint véleményt közli, tanács és figyelmeztetésképpen adja. A döntés természetesen az Ön dolga, de tudnia kell, hogy a visszautasítást hadüzenetnek tekintjük s a következményeket könyörtelenül alkalmazzuk.” Erre Ravasz válasza: „A visszavonulásra vonatkozóan már döntöttem s határozatomat fenntartom, holott úgy érzem, hogy kényszer alkalmazása miatt le kellene tennem szándékom végrehajtásáról. De nem látom olyan jelentős dolognak egy amúgy is búcsúzkodó ember pár hónapi továbbmaradását, hogy azért az egyház nyugalmát és sok derék bajtársam egzisztenciáját kockára tegyem.” RAVASZ László, *Emlékezéseim*, Bp., Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 343–344.

²¹ „A Magyarországi Református Egyház legfőbb törvényhozó és intézkedő gyűlése. 100 tagja van és háznagya. Hivatalból tagjai: a négy egyházkerület püspökei és főgondnokai; Választott tagjai: a négy egyházkerület egyházközségeinek presbitériumai által választott 92 tag, fele-fele arányban lelkészek és nem lelkészek közül. A zsinat megbízatása 12 évre szól. Szükség szerint ülésező fő szerv.” Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-A-21-c 65. doboz (továbbiakban: d.) 310. tétel (továbbiakban: t.)/21. 1.

mind a lelkeszi, mind a világi elnöki tiszte. Az előbbieket ideiglenesen – az addigi al-elnök – Révész Imre töltötte be, a világi elnök Dr. Balogh Jenő maradt. A dunamelléki tisztségekre – a törvényesség látszatának megőrzése érdekében – választásokat kellett elrendelni, noha Rákosi döntése ekkor már megszületett.²² Ennek ellenére az esperesi és a gondnoki értekezlet másokat is jelölt a püspöki tisztre, akik azonban Kiss Roland volt belügyi államtitkár²³ közreműködésére sorra visszaléptek a jelöléstől. A szavazást Bereczky nyerte meg, így 1948. szeptember 28-án Victor János egyházkerületi főjegyző a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöki székébe beiktatta.

A főgondnoki tiszt betöltése sokkal nehezebb volt, többször meg kellett ismételni a szavazást. Végül már a törvényesség látszatára is alig ügyelve, sikerült elfogadtatni az egyházkerület presbitériumaival, hogy más, mint Kiss Roland – Rákosi jelöltje – nem kerülhet a főgondnoki székbe. Az egyházkerületi közgyűlés 1949. április 6-án iktatta be tisztségébe.

Ravasz László és Dr. Lázár Andor eltávolításával úgy tűnt, egyelőre elhárult a legfőbb személyi akadály az állam és egyház viszonyának rendezése útjából. Ennek egyik neuralgikus pontja az iskolakérdés volt. Az iskolák államosításának előkészítése két párhuzamos vonalon futott.²⁴ Az első lépés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (továbbiakban: VKM) irányítása alatt történt. 1948. március 9-én Kovács Máté államtitkár – Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter tudtával és beleegyezésével – Enyedy Andor tiszáninnyi püspökkel félhivatalos megbeszélést folytatott Sárospatakon. Ere azért került sor, mert az MKP és a Nemzeti Parasztpárt Zemplén megyei titkára részéről ismételt kifogások merültek fel a sárospataki református iskolák ellen. Ezen az értekezleten az említett iskolák és iskolafenntartók képviselői

²² Kiss Roland, akit 1949-ben választottak dunamelléki főgondnoknak, így ír 1956. október 31-én kelt lemondólevelében: „1948 nyár elején Pozsonyban tárgyaltam határügyekben, mikor Rákosi telefonon hazarendelt, és közölte velem, hogy Bereczky lesz a dunamelléki püspök, én pedig a főgondnok. Utasított Bereczky támogatására avval, hogy Bereczky ellenjelöltjeivel beszéljek, ne vállaljanak jelöltséget.” PAP László, *Tíz év és ami utána következett 1945–1963: Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*, szerk. BÁRCZAY Gyula, Bern–Bp., Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1992, 336. A lemondólevelet közli Bárczay Gyula (PAP, i. m., 335–342.) és Ladányi Sándor (Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez: Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., Kálvin, 2006, 169–177.)

²³ Kiss Roland (1888–1967) 1945-től 1953-ig volt nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. Államtitkár a Belügy-, majd a Honvédelmi Minisztériumban. Ezután az Állami Határügyi Bizottság elnöke, annak megszűnéséig. Rákosi utasítására világi tisztséget vállalt egyházában. Először dunamelléki főgondnok, majd az Egyetemes Konvent és a Zsinat világi elnöke lett. 1954-ben szintén pártutasításra visszavonult, és 1956 novemberében, amikor az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) megszűnt, lemondott. LADÁNYI Sándor, *Ecsetvonások egy főgondnok arcképéhez = Doctrina et Pietas. Tanulmányok a 70 éves Barcza József tiszteletére*, szerk. DIENES Dénes, SZABADI István, Debrecen-Sárospatak, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2002, 199–208; Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (továbbiakban: PIL), 762. fond, Kiss Roland iratai 1. őrzési egység (továbbiakban: 6. e.) Kiss Roland 1963. október 23-án kelt életrajzáának kivonata 1–10.

²⁴ Rákosi Mátyás az egyházi iskolák államosítására 1966. augusztus 30-án így emlékezik vissza: „Az iskolák államosításának kérdése politikailag jól elő volt készítve, amiben részben az ellenség is kezünkre járt. A pöcspetri eset, amely tíz nappal előbb robbant be a közvéleménybe, ebben a tekintetben nagyon kapóra jött, s a vele kapcsolatos érélyes adminisztratív rendszabályok alaposan lehűtötték azoknak a hevét, akik az államosítás ellen élesebb eszközöket is szívesen vettek volna igénybe.” RÁKOSI Mátyás, *Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet, Bp., Napvilág, 1997, 649.

mellett részt vett Aczél György országgyűlési képviselő, az MKP megyei titkára és Nagy Miklós minisztériumi osztályfőnök is. Az államtitkár többek között elmondta, hogy az egyházi iskolák jövője érdekében elengedhetetlenül szükség van arra, hogy azok tervszerűen illeszkedjenek be a magyar népi demokrácia művelődéspolitikájába. A miniszter jóváhagyásával a másik három egyházkerület képviselőivel is folytattak ilyen félhivatalos megbeszéléseket: a tiszántúliakkal Debrecenben április 19-én, a dunántúliakkal Pápán április 21-én, a dunamellékiekkel Budapesten április 26-án, valamint az evangélikusokkal szintén Budapesten április 27-én.

A másik akciót az MKP irányította. 1948. május 14-én kormánybizottságot hoztak létre a református egyházzal kötendő megállapodás szövegének kidolgozására. Ezt a tervezetet az MKP Politikai Bizottsága, Rákosi Mátyás elnöklete alatt május 20-án tárgyalta és fogadta el. Majd még aznap bizalmas beszélgetés keretében átadták az Egyetemes Konvent hirtelen összehívott bizottságának. Ez a bizottság május 20-án és 21-én tárgyalta a tervezetet, majd május 22-én a kormánybizottság és a konventi bizottság együttes ülésen vitatta meg, és néhány nem igazán jelentős módosítással előzetesen elfogadta a tervezetet.²⁵ Aztán a június 2-án és 3-án ülésező a MRE Zsinati Tanácsa,²⁶ valamint a Zsinat június 14-i és 15-i ülése elé terjesztette. Ez utóbbi – heves vita után – végül elfogadni kényszerült. Június 16-án az Országgyűlés már meg is hozta az 1948. évi XXXIII. törvénycikket (továbbiakban: tc.) a nem állami iskolák állami tulajdonba vételéről.²⁷ Az iskolák államosításával kapcsolatban elfogadott megegyezés értelmében négy gimnázium – a budapesti és a debreceni leánytagozattal, valamint a pápai és a sárospataki – a református egyház kezén maradt. Az állam kötelezettséget vállalt arra, hogy húsz évre – ötvenként 25%-os csökkentés mellett – folyósítja az államsegélyt. Ez idő alatt kellett volna az egyháznak az önfenntartásra berendezkednie. Az iskolakérdésben elfogadott megegyezés lett aztán a már teljesen újjáalakult Zsinat által szeptember 29–30-án tárgyalta és a Magyar Köztársaság és a MRE között

²⁵ A tárgyalásokat lezártnak tekinti a Szabad Nép május 29-én adott tudósítása, amely szerint: „A kormánybizottság és a református egyház között létrejött a békés megegyezés az iskolák államosításáról.” Majd megjegyzik: „a megállapodás jóváhagyás végett a református egyház június elején összeülő zsinata elé kerül.” (A kormánybizottság és a református egyház között létrejött a békés megegyezés az iskolák államosításáról. Szittyai Dénest miniszteri tanácsossá nevezték ki. Szabad Nép, 1948. május 29., 1.) Azonban a Zsinatnak nem csupán jóváhagyó funkciója volt, hiszen Révész Imre ott elhangzott szavai szerint a református egyház alkotmánya alapján a tárgyalások csak előzetes megbeszélések lehetnek, és „ezekre pecsétet csak a zsinati plénum tehet”. MOL XIX-A-21-c 65. d. 310. t./20. 2. Az 1948. május 22-i tárgyalás jegyzőkönyvének egy-egy példánya a MOL-ban az ÁEH anyagban (XIX-A-21-c 65. d. 310. t./20.), valamint a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában (továbbiakban: MREZSL; 2. a fond (továbbiakban: f.) Konvent Közigazgatási Iratok 296. d. Ügyviteli iratok 1. c.) található meg.

²⁶ „A zsinat által a legfőbb intézkedés körébe tartozó ügyek időközi elintézésére alakított tanács. 29 tagja van. Hivatalból tagjai: a négy egyházkerület püspökei és főgondnokai és a zsinati háznagy. Választott tagjai: a zsinati tagok közül 20 tag fele-fele arányban lelkészek és nem lelkészek közül. Megbízatása zsinati ülészsaktól zsinati ülészsakig terjed. Hatásköre: ha a zsinat nem ülésezik és intézkedés sürgősen szükséges, a zsinat hatáskörébe tartozó ügyekben teljes jogkörrel intézkedik, azonban egyházi törvény alkotása, vagy hiteles magyarázása a zsinati tanács hatáskörébe nem tartozik.” MOL XIX-A-21-c ÁEH Adattár 65. d. 310. t./21. 1.

²⁷ Közli: BALOGH Margit–GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005: Dokumentumok, II. kötet, 1944–2005*, Bp., História–MTA Történettudományi Intézet, 2005, 853–855; FODORNÉ, i. m., 320.)

1948. október 7-én megkötött Egyezmény kerete.²⁸ Ez a megállapodás egészen 1990 márciusában történt felbontásáig szabályozta a református egyház életét.²⁹

Az Egyezmény a gyakorlatban

Az Egyezményt 1948. október 7-én, csütörtökön déli 12 órakor a Magyar Köztársaság kormánya részéről Ortutay Gyula, a MRE Zsinati Tanácsa részéről pedig Révész Imre és Dr. Balogh Jenő írták alá.³⁰ Az Egyezmény az „*állam és az egyház közötti viszony kérdésének mindkét részről óhajtott békességes és helyes rendezése céljából*” jött létre.³¹ Szövege először a Magyar Közlönyben, 1948. október 9-én jelent meg.³²

A következőkben arra a kérdésre keresem a választ, hogy az Egyezményben foglaltakat sikerült-e átültetni a gyakorlatba, és mindezt pontról-pontra kívánom megvizsgálni. Az elemzés bevezetőjeként álljon itt egy részlet Révész Imre tiszántúli püspök Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt leveléből, amely az Egyezmény aláírásának napján, Budapesten kelt. „*Miniszter Úr! ... Mindketten nagyon jól tudjuk, hogy ennek az egyezménynek értéke a gyakorlatban az azt megtartani, megtartatni és végrehajtani hivatott állami és egyházi funkcionáriusok kölcsönös bizalmi viszonyán fog megfordulni. [...] minden igyekezetünkkel azon fogunk munkálkodni,*

²⁸ A „Kemény Zsigmond” fedőnevű ügynök a következőket írta egy dátum nélküli jelentésében: „*Amikor az egyház és állam közötti megegyezést tárgyalta a zsinati tanács a negyven tagú tanácsban az a hír volt elterjedve, hogy a megegyezés szövegét Péter János készítette el és bemutatta Ravasz Lászlónak, hogy tegye meg rajta a szükséges simításokat. A végső szöveg tehát Ravasz László kezéből került ki.*” Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) O-9150/2 Ravasz László operatív dossziésorozata, Ravasz László és Péter János viszonya. 106. A jelentés tartalmának hitelessége nem állapítható meg. Azonban annyi bizonyos, hogy az ügynök Ravasz közvetlen munkatársaként (az egyházkerület főjegyzőjeként), akkori Kálvin téri lelkészként igen jól volt informálva. A jelentés a további kutatásnak új irányt adhat. „Kemény Zsigmond” életútjáról bővebben Kiss Réka, *Társadalmi kérdések – egyházi válaszok: Muraközy Gyula lelkipásztori tevékenysége = Reformátusok Budapesten...*, i. m., 591-600.

²⁹ 1990. január 24-én az országgyűlés elfogadta az 1990. évi IV. törvényt „a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról”, amely 1990. február 12-én lépett hatályba. Ennek figyelembevételével Németh Miklós a Magyar Köztársaság Minisztertanácsának elnöke és a MRE Zsinatának elnöksége nevében Kocsis Elemér tiszántúli püspök az 1948. október 7-én kötött megállapodást 1990. március 19-én felbontotta. LADÁNYI, Vázlatos..., i. m., 122. Az 1990/ IV. törvényt közli BALOGH–GERGELY, i. m., 1234–1241.

³⁰ Erről számol be MORVAY István, *Piros a pecsétje... Hogyan írták alá egyházunk és államunk konkordátumát* c. cikkében, Az Út, 1948. október 10–16., 3.

³¹ 1948-ban az állam négy történelmi egyházzal kötött megállapodást: először a református, majd az evangélikus, az unitárius és az izraelita felekezetekkel. Az egyezmények szövegei megjelentek a Magyar Közlönyben. A római katolikus egyházzal csak 1950-ben jött létre a megállapodás, amely a többivel el-lentétben nem jelent meg a Magyar Közlönyben, szövegét csupán a Szabad Nép és a Kis Újság közölte. A római katolikus egyház esetében az jelentette a problémát, hogy a magyar püspöki kar nem volt jogosult az állammal magas szintű egyezményt kötni. Ez kizárólag az Apostoli Szentszékkel illette meg, mivel a fontos dolgok – res maiores – körébe tartozik. A római katolikus egyházzal kötött megállapodást tisztázatlan jogi jellege miatt hivatalos lapban nem tették közzé. KÖBEL Szilvia, „*Oszd meg és uralkodj!*”: *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*, Bp., Rejtjel, 2005, 29–30.

³² Magyar Közlöny, 1948. október 9., 2–3. Ezután megjelent: Az Út, 1948. október 16., 1; Debreceni Protestáns Lap, 1948. november 1., 78–79; Református Egyház, 1949. március 1., 12–13. Az Egyezmény szövegét közli BOLYKI, LADÁNYI, i. m., 125–127; KÖPECZI BÓCZ Edit, *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Bp., Akadémiai, 2004, 154–159; BALOGH–GERGELY, i. m., 863–868; FODORNÉ, i. m., 335–340.

hogy ez a kölcsönös bizalmi viszony ne csak megmaradjon, hanem még erősödjék is az állam és a református egyház főfunkcionáriusai között. Legyen szabad azonban teljes nyíltsággal rámutatnom Miniszter Úr előtt arra, hogy az államhatalomnak és a református egyháznak nem állnak egyenlő eszközök rendelkezésére ennek a bizalmi viszonynak fenntartásában és fokozásában.”³³

1. A magyar kormány és a MRE közös bizottsága kidolgozza az új vallásügyi törvények – köztük elsősorban a gyermekek vallására vonatkozó törvény – javaslatát.

Ezen jogszabályok megalkotására szükség volt, azonban ennek ellenére erre soha nem került sor. A Magyar Népköztársaság alkotmánya (1949. évi XX. törvény) többek között kimondta az állam és az egyház szétválasztását, az állampolgárok lelkiismereti szabadságát, valamint a vallás szabad gyakorlásának jogát, de nem pótolta a vallásügyi törvényt. Erre a szakaszra támaszkodva és azt végrehajtva kellett volna kidolgozni magas szintű jogszabályokban a szabadságjog érvényesülésének jogi biztosítékait. A jogi garanciákat jelentő „törvényes rendelkezések” hiánya egészen a rendszerváltozásig jellemző volt. Így az állampolgári jogok, köztük a vallásszabadság gyakorlati megvalósulása, megfelelő törvényi szabályok és garanciák hiányában, teljes egészében a politikai akarattól függött.

Egységes vallásügyi törvény nem volt, de az állam és az egyház szétválasztása érdekében született néhány, a demokratikus társadalmi berendezkedésnek megfelelő jogszabály: 1949-től megszűnt a felekezeti hovatartozás állami nyilvántartása és az iskolákban a kötelező vallásoktatás; eltörölték az egyházi adó állami beszedését; a hittudományi karokat az egyetemekről leválasztották és átadták az egyházaknak. Törvényerejű rendelet szabályozta az egyházi levéltárak jogállását és használatát. Az állam és az egyház szétválasztásának jegyében azonban súlyos túlkapasok is történtek. Erre példa az egyházi ünnepnapok – 1952-ben a pünkösdhétfő, 1953-ban a húsvéthétfő – munkanappá nyilvánítása és az egyházi iskolák államosítása.³⁴

2. A kormány az egyezmény megkötésének alkalmával is elismeri és biztosítja a szabad vallásgyakorlatot. A református egyház elismeri az 1947. évi XXXIII. tc. jelentőségét. A kormány kijelenti, hogy lehetővé tette az egyházi élet eddigi kereteinek fenntartását.

A II. világháborút megelőzően a Magyarországon létező vallásfelekezeteket jogi státusuk szerint három kategóriába sorolták: bevett, elismert és túrt felekezetek. A háború után hozott, Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. tc. az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai között felsorolja a vallás szabad gyakorlásához való jogot.³⁵ A hivatkozott 1947. évi XXXIII. tc.³⁶ pedig megteremtette a felekezetek egyenjogúságának jogi alapját, megszüntetve a hármaskategóriarendszert. A törvény viszont nem rendezte az addig túrt kategóriába tartozó kisebb közösségek helyzetét.³⁷

³³ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban: DRERL) A/1. c Elnöki Iratok 663–1949. 4.

³⁴ KÖBEL, *i. m.*, 17–23; 30–31.

³⁵ A törvény 1946. február 1-jén került kihirdetésre és lépett életbe. Ezzel megszületett a köztársasági államforma és a köztársasági elnöki intézmény, amelyek lényegében az 1949. augusztus 20-án hozott 1949. évi XX. tc. megszületéséig léteztek Magyarországon. FÖGLEIN Gizella, *Az államfői jogkör és gyakorlása = A magyar parlament 1944–1949: Tanulmányok*, szerk. HUBAI László, TOMBOR László, [Bp.], Gulliver, 1991, 71–74.

³⁶ Közli BALOGH–GERGELY, *i. m.*, 851–852.

³⁷ KÖBEL, *i. m.*, 24–27.

Most vizsgáljuk meg, hogy a kormánynak az *egyházi élet eddigi kereteinek fenntartására* tett kijelentését sikerült-e megvalósítania az Egyezmény aláírása után. Az 1951. évi I. törvény³⁸ kimondta az Állami Egyházügyi Hivatal (továbbiakban: ÁEH) felállítását, valamint ezzel együtt a VKM megszűnését. Az egyházi ügyeket kivette a minisztérium hatásköréből. Az ÁEH feladata az egyházak feletti teljes körű adminisztratív felügyelet lett.³⁹

1951. július 17-én Kossa István az ÁEH elnöke bizalmas beszélgetést folytatott Péter János tiszántúli püspökkel⁴⁰ és Finta István konventi főtanácsossal.⁴¹ Itt többek között az egyházkerületek összevonásáról tárgyaltak.⁴² A kollaboráns egyházvezetés komolyan véve feladatát, indokoltan és időszerűnek tartotta az összevonás kérdését. A tiszáninnyi egyházkerület 1952. október 3-án Miskolcon rendkívüli közgyűlést tartott. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy helyes lépés lenne, ha a tiszáninnyi kerülethez tartozó egyházmegyék a tiszántúli, valamint a dunamelléki kerülethez csatlakoznának. A tiszáninnyi egyházkerület ideiglenesen megszűnt, 1952-ben nagyjából a tiszántúliba olvasztották be. Így létrejött a Tiszavidéki Református Egyházkerület Péter János⁴³ vezetésével, egy egyházmegyét pedig a dunamellékihez csatoltak. Ezáltal Enyedy Andor püspöki és Horváth Elemér főgondnoki tiszte megszűnt. Szintén ebben az évben az egyházmegyei határokat a közigazgatási megyék határaihoz igazították, ezzel a régi egyházmegyék megszűntek és újak alakultak helyettük.⁴⁴ Így az egyházmegyék vezetői – vagyis a középszintű egyházkormányzat – közötti kívánatos személycseréket is végrehajtották.

Az Egyezmény második pontjában a kormány által hangsúlyozott, az *egyházi élet eddigi kereteinek fenntartása* nem valósult meg. Az egyházi élet kereteit – amelyek közé az egyházkerületek, az egyházmegyék és a gyülekezetek is tartoznak – megváltoztatták.

³⁸ Közli BALOGH–GERGELY, *i. m.*, 955–956.

³⁹ KÖBEL, *i. m.*, 62.

⁴⁰ Révész Imrét már 1945-ben el akarták távolítani a püspöki székből, azonban az akció sikertelen maradt, mert egyházkerülete egységesen kiállt mellette. 1949. szeptember 1-jei hatállyal valamennyi egyházi tisztségéről, megbízásáról és még lelkeszi jellegéről is lemondott. Helyére gondos előkészítés után 1949 decemberében az állammal együttműködésre kész Péter Jánost iktatták be. Az egy év múlva elhunyt Dr. Szentpéteri Kun Béla főgondnok helyére a közismerten marxista beállítottságú Erdei Ferenc került. LADÁNYI, *Vázlatos...*, *i. m.*, 119–120.

⁴¹ Finta István (1915–1991) református lelkész. 1948-tól Budapesten, a Dunamelléki Egyházkerületben püspöki tikár, valamint az Egyetemes Konvent külügyi és sajtóügyi előadója. 1958-tól közel harminc éven át a Budapesti budahegyvidéki Gyülekezet lelkésze. A Budapesti Teológiai Akadémia Társadalomtudományi Tanszékének rendes tanára, az egyházkerület lelkeszi főjegyzője, illetve a Reformátusok Lapja felelős szerkesztője volt. ÚMÉL II., 690–691.

⁴² Kossa István visszaemlékezésében (Kossa István, *Dunától a Donig*, Bp., Kossuth, 1984.) nem erről a korszakról, hanem II. világháborús éveiről ír. Kossa István hagyatéka nem tartalmaz az ÁEH elnöki tevékenységéről szóló iratokat. (PIL 739. f. Kossa István iratai).

⁴³ Péter János (1910–1999) református lelkész. Kezdetől fogva tevékenyen részt vett a békemozgalomban, 1950-ben a Béke-Világ tanács tagjává választották. 1949 és 1957 között tiszántúli református püspökként működött. 1949-től, tehát püspöksége kezdetétől, az MDP „T” (titkos) tagja volt. 1956 decemberétől a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke, 1958-tól a külügyminiszter első helyettese (majd külügyminiszter), 1958–1961-ben az Elnöki Tanács tagja, valamint országgyűlési képviselő. *Új Magyar Lexikon V. kötet*, szerk. BEREI Andor, [Bp.], Akadémiai, 1961, 419; Kiss József–RIPP Zoltán, „Mi inkább az elnapi mellett vagyunk, minthogy enyhe ítéletet hozzunk most”. *Három dokumentum a Nagy Imre-per 1958. februári elhalasztásáról*, Társadalmi Szemle, 1993/4, 88; BALOGH–GERGELY, *Egyházak...*, *i. m.*, 133.

⁴⁴ Lásd: *Az egyetemes konvent határozata az egyházmegyei határok újrendezéséről*, Református Egyház, 1952. március 1., 8.

Ez részben a magyar államnak, részben az államhatalommal együttműködésre kész egyházvezetésnek köszönhető.

3. A kormány az egyházi élet szabad működése körébe tartozónak tekinti az istentiszteletek tartását (templomban, középületben, családi otthonokban és szabad téren), bibliaórák tartását (templomban, iskolákban, családi otthonokban, gyülekezeti házakban). Biztosítják a szabad egyházi sajtómissziót, így a biblia- és iratterjesztést is. Engedélyezik a gyülekezeti és országos egyházi konferenciák, evangélizációk tartását, a kötelező iskolai vallásoktatást⁴⁵ és a szeretetmunka végzését. Evégből az egyház mindenütt, ahol szüksége mutatkozik, az állami iskolák tantermeit és más helyiségeit is (istentiszteletek, vasárnapi iskola, bibliaórák, énekkari és egyéb vallásos és egyházi összejövetelek és gyűlések céljára), díjmentesen használhatja, amíg e célokra nincs más épülete. Az egyházi élet szabad működése körébe tartozónak tekintik az egyház önkormányzati tevékenységét is.

Az „*egyházi élet szabad működése*” területéről a lelkészek egyházi vezetőikhez intézett leveleiből kaphatunk világos képet. Kutatásaim során több olyan, 1948 és 1950 között kelt levelet találtam, amelyekben a lelkészek az Egyezményvel szöges ellentétben álló intézkedésekről írtak. Az alábbiakban egy esetet ismertetek részletesebben.⁴⁶

1949. június 27-én Papp Gábor külsőcsepeli lelképásztor „*istentiszteletek tartásával kapcsolatosan felmerült kérdések*” tárgyában levelet írt Bereczky Albert püspöknek. Gyülekezetének „*saját istentiszteleti helyisége nincs*”, ezért „*régtől fogva*” három állami iskolában tartja az istentiszteleteket. Az igazgatók a Tanfelügyelőség engedélyével⁴⁷ erre a célra mindig átadták Pappnak a tantermeiket. Májusban tudomására jutott, hogy „*a tanév lezárásával /június 15./ a tanteremengedély is megszűnik s a szünetidőben sem lehet istentiszteletet tartani, ha külön nem kérjük.*” Ezért kérelmeket nyújtottak be a Tanfelügyelőséghez, de az Eötvös Iskola igazgatónöje június 1-jén jelezte Pappnak, hogy „*a helyi pártszervezet ajánlásától fog függeni az engedély*”. Június 19-én a Tanfelügyelőség intézkedése hiányában az Eötvös Iskolában tartandó alkalom – vasárnapi iskola és istentisztelet – tartóit nem engedték be az iskolába. Mivel a teremengedély június 26-án lejárt, csak a tanfelügyelő külön engedélyével tarthatta meg Gönczy Nagy Béla lelképásztor az istentiszteletet a VII. körzeti iskolában. Utána az igazgatóhoz hívatta és közölte vele, hogy „*az engedély kivételosen erre az*

⁴⁵ A kötelező vallásoktatás kérdéséhez az Egyezmény 7/f. pontjának elemzésekor fogok visszatérni.

⁴⁶ Egyezményellenes intézkedésekről számol be 1948. november 24-én Kiss Roland belügyminisztériumi államtitkárnak a mérki (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) lelképásztor (aláírása számomra olvashatatlan volt). (MOL XIX-B-1-o Kiss Roland államtitkár 1945–1948 8. d. t./ Egyházi szervezetekkel, személyekkel kapcsolatos ügyek. o. n.). Ugyancsak erről tudósít 1949 folyamán Bereczky Albert dunamelléki püspöknek szeptember 17-én Eötvös Ferenc tiszaszederkényi (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) lelkész (ÁBTL O-9047 Bereczky Albert operatív dossziésorozata 15–17.), szeptember 24-én Czako Jenő ceglédi (Pest megye) lelkész (ÁBTL O-9047 25–28.), szeptember 25-én Szombathy Imre eperjeskei (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) lelkész (ÁBTL O-9047 18–19.) 1950-ben Fegyverneken (Jász-Nagykun-Szolnok megye) (MOL XIX-I-1-p Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Visszaminősített TÜK iratok 1950-1951 1. d. 079/Biz/1950 Tantermek istentiszteleti célra való használata. 1–4.), valamint Hidason (Baranya megye) (ÁBTL O-9047 47–48.) történt hasonló intézkedés.

⁴⁷ Az engedélyezést „Az egyes hitfelekezetekkel kötött egyezmények végrehajtása a tanügyigazgatásban tárgyú 64.293/1949. III. V. K. M. számú rendelet” szabályozta. Másolata megtalálható: MOL XIX-A-21-c 65. d. 310. t./ 6. Közli a Református Egyház c. hivatalos lap (1949. március 1. 13–14.) „Az állam és az egyház viszonyainak okmányai” IV. pontjában.

egy vasárnapra érvényes, az országos pártkezdeményezésre legelőször Csepelen megtörténik az állami iskolákból az istentiszteletek eltávolítása, így tovább engedélyre az egyház ne számíton, valamint arra sem, hogy a jövő tanévben hitoktatás céljából bárki is beteheti a lábát az iskolába.” Továbbá elmondta, hogy ha az egyház az istentiszteleteket magánházakban akarná megtartani, akár felnőttekkel, akár gyermekekkel, azt kizárólag „csak külön rendőrhatalósági engedély alapján szabad megtartani”. Erre Papp szomorúan írta: a következő istentiszteletet július 3-án nem tudják megtartani, „így egyszerre egészen váratlan és megdöbbentő helyzet előtt fog állani egyházunk”.

Papp leírja, hogy 1948. december 15-én imaterem építése és parókia céljából ingatlant vásároltak és az építési engedélyt is megkapták. Azonban a lakáshivatal „felpiszkálta az egyház ellen” a ház lakóit, akik már nem hajlandók beköltözni az egyház által biztosított cserelakásokba. „Így mesterségesen van megakadályozva egyrészt az, hogy istentiszteletet ne tarthassunk, másrészt, amikor a tantermek át nem engedésénél az állam-egyház közötti egyezség hatálytalan voltára azzal történik hivatkozás, hogy az egyezmény szerint az egyházak fokozatosan kötelesek gondoskodni saját istentiszteleti helyiségekről, ezen helyiség megépítését az említett módon lehetetlenné teszik, sőt az istentiszteleteknek magánházakhoz vitelét is meg kívánják akadályozni.”⁴⁸

Papp Gábor később már saját egyháza számára is teherre vált; 1953. szeptember 9-én a Külsőbudapesti Egyházmegye Elnöksége külsőcsepeli lelképásztori állását azonnali hatállyal felfüggesztette. A végzés kézhezvételétől kezdve mindennemű lelki vagy igazgatási szolgálattól tartózkodnia kellett. Papp ugyanis 1953. július 16-án egy levelet küldött Bereczky Albert dunamelléki püspökhöz, amely a Külsőbudapesti Egyházmegye Elnökségének megokolása szerint „a püspökkel és egész egyházi kormányzatunkkal szemben olyan megbotránkoztatóan súlyos megállapításokat tesz és olyan tisztességre vágó kifejezéseket használ, amik a VI. t.c. 140 § b. pontjában foglalt eset, valamint a VI. t.c. 46 § a. pontjában meghatározott fegyelmi vétségek ismérveit kimeríteni látszanak.”⁴⁹

4. A kormány biztosítja a szeretetintézmények fenntartásának, fejlesztésének és szeretetadományok gyűjtésének jogát.

Az előzőekben már említett 1951. július 17-én történt megbeszélés során Kossa István ÁEH elnök az egyház egyik feladatául a szeretetintézményekben is dolgozó di-

⁴⁸ DRERL A/1. c 563–1949. 1–2.

⁴⁹ DRERL A/1. c 971–1953. o. n. Papp Gábor (1907–1980) református lelkész. A Külsőbudapesti Egyházmegye – a hivatkozott levélben foglaltak alapján – elsőfokon egyházi szolgálatából, valamint külsőcsepeli lelkészi állásából felfüggesztette. A püspöknek írt levelében ugyanis keményen kritizálta annak egyházpolitikáját. (Kovács Bálint lelképásztor 2007. augusztus 13-án folytatott telefonbeszélgetésünk során elmondta, hogy Papp szangvinikus, szókimondó természetű ember volt. Ezt a lelkészi gyűléseken is tapasztalták.) A dunamelléki egyházkerület bírósága, mint másodfokú fegyelmi bíróság, 1953. december 16-án az egyházi hivatalviselési jogtól véglegesen megfosztotta. Az ítélet ellen a panaszlott fellebbezéssel élt, azonban ezt az Egyetemes Konvent rendes bírósága 1954. április 23-án elutasította és egyben helybenhagyta a másodfokú ítéletet. Pappot csak tíz évvel később, az 1964/146. sz. zsinati határozattal rehabilitálták. Ebben felhívták a dunamelléki püspököt, hogy adjon számára kétévi próbaidőre felhatalmazást „igehirdetői, esetleg segédlelkészi szolgálat végzésére.” Szamosközi István püspök 1964. szeptember 15-i hatállyal a Kispeszt-Rózsa téri egyházközségbe rendelte segédlelkészi szolgálatra. Ezt követően számos helyen szolgált – még nyugdíjasként is – egészen 1980-ban bekövetkezett haláláig. A DRERL-ban végzett kutatásaim alapján. (A/1. c. f. 1953, 1964, 1970, 1972; A/1. e. f. Egyházkerületi Bírósági Iratok: Papp Gábor ügye 1953/3-4. sz. – 1954/6. sz.; Papp Gábor perújítási ügye 4/1958. bir. sz.; C/194. f. Papp Gusztáv.)

akonisszák szervezeteinek megszüntetését szabta. A kérdésről július 24-én a püspökök és a főgondnokok is beszéltek, majd másnap Kossa, Péter János és Finta István folytatták a július 17-én megkezdett tárgyalást. Ennek értelmében Finta konventi főtanácsos kidolgozott egy, az egyház szigorítását célzó „ütemtervet”: a diakonisszaszervezeteket 1951. augusztus 1-től november 30-ig megszüntetik. A volt diakonisszákat részben egyházi szolgálatban, részben egyéb munkaterületen helyezik el, illetve a már nyugdíjban levők mellé továbbiakat is nyugdíjba helyeznek. Az egyházi vezetés ígéretet tett arra, hogy elhelyezésüknel figyelembe veszi azt a körülményt, hogy egy munkahelyen háromnál többen ne legyenek. Kivéve az olyan helyeket, ahol eddig is többen dolgoztak (pl. Bethesda kórház, a dunaalmási, tiszafüredi szeretetház), létszámukat azonban itt sem fogják emelni. A munkaerőhiányt sem közülük fogják pótolni. Azokról a diakonisszákról, akik az adott időpontban egyházi intézményeknél működnek, két héten belül névjegyzéket terjeszt fel az Egyetemes Konvent az ÁEH-hoz, a későbbi ellenőrizhetőség céljából.⁵⁰

A vallásfelekezetek által fenntartott gyermekotthonok, árvaházak, szeretetintézmények államosítását a Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezte az ÁEH elnökénél. Még az államosítás előtt a minisztérium megbízta a megyei tanácsokat, hogy az egyházi gyermekotthonokat, árvaházakat látogassák meg. Ott vizsgálják meg azt, hogy az intézmények megfelelő körülményeket nyújtanak-e a tanulók tanulmányainak eredményes és zavartalan végzéséhez. A gyermekotthonok és árvaházak államosítására 1952-ben került sor, az „egységes nevelés” megvalósítása érdekében.

A kormány a negyedik pontban megfogalmazottakhoz se tartotta magát, mivel nem tette lehetővé a szeretetintézmények fenntartását, fejlesztését. Az intézményeket államosította, kivette az egyházi kezelésből, valamint az ott dolgozó diakonisszákat – a kollaboráns egyházvezetés segítségével – szétszórta.

5. A kormány az egyháznak „a szabad egyház szabad államban” elv megvalósítására irányuló törekvéseit támogatja, ezért az egyház anyagi megerősödésének átmeneti idejére a kormány államsegélyt biztosít. A személyi államsegélyt (kongruát) húsz évig folyósítják, degresszív csökkenő tendenciával. Rendkívüli kiadásokra szolgáló segélyként a személyi államsegély 10%-át biztosítják. Az egyházi épületek (templomok, gyülekezeti házak stb.) helyreállítására, felszerelésére, építésére szolgáló dologi államsegélyt csökkenő tendenciával 1968. december 31-ig folyósítják. Biztosítják a nyugdíjintézetek tagjainak, valamint ezek özvegyeinek és árváinak ellátását.

Az állam a pénzügyi támogatásokat ígéretéhez híven folyósította, és sem a személyi, sem a dologi támogatások degresszivitását nem hajtotta végre. A református egyház az államsegélyt kivéve minden bevételi forrástól elesett. Figyelemre méltó azonban, hogy a lelkészi államsegély kezdettől fogva csupán 500–700 Ft között mozgott.⁵¹ Ezért a lelkészek sok esetben másodállás vállalására kényszerültek. Amikor azonban valamilyen világi munkát vállaltak, azzal vádolták őket, hogy azt arra is használják, hogy a rendszer ellen „agitáljanak”.⁵²

⁵⁰ LADÁNYI, *Vázlatos...*, i. m., 129–130.

⁵¹ KORMOS László, *A református egyházi társadalom 1945–1952 között = Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*, szerk. VALUCH Tibor, Bp., Osiris, 1995, 635–636.

⁵² FODORNÉ, i. m., 160.

Az államsegély némileg pótolta a lelkészek megélhetési gondjait, ugyanakkor fokozta a politikai hatalomtól való függőséget, megkötöttséget és a kiszolgáltatottságot. A kongrua utalása arra is szolgált, hogy a politikai hatalom a lelkészek fizetését állami járandóságként propagandaeszközzül használja. Így a gyülekezetek tagjait arra biztatta, hogy lelkészüknél kongruán felül járandóságot ne fizessenek.⁵³

Az államsegély folyósítása 1951-től az ÁEH-on keresztül történt. 1956-ban megszűnt az ÁEH,⁵⁴ majd 1956–1959 között a Művelődési Minisztérium egyik osztályaként működött. Hivatalos elnevezése a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatala lett. A Megyei Tanácsok művelődési osztályának egyházügyi főelőadója a megye területén minden egyes lelkészt és hitoktatót szemmel tartott. Felléphetett a megállapodásoktól eltérő vagy azokat megszegő egyházi személyekkel szemben, valamint javaslatot tehetett a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatalának egyházi személyek államsegélyének folyósítására, illetve megvonására.⁵⁵

Az államsegély 1968-ban nem szűnt meg. A Magyar Szocialista Munkáspárt (továbbiakban: MSZMP) Központi Bizottsága (továbbiakban: KB) Agit. Prop. Osztálya az MSZMP Politikai Bizottságának (továbbiakban: PB) 1968. február 28-án tett jelentésében megállapította: „Az államsegély folyósításának megszüntetése, vagy mértékének nagyobb csökkentése káros politikai következményekkel járna.” A döntés okai között felsorolták – más egyházakkal együtt – a református egyház rossz anyagi helyzetét, mivel annak bevételei csökkentek. Nyugdíjintézetüket a fizetésektelenség veszélyeztette. Ezért különböző nyugati egyházi szervezetek ajánlatokat tettek, hogy teljes összegben kifizetnék az állam által nyújtott anyagi segílyt.⁵⁶ Az Agit. Prop. Osztály a „politikailag káros” következményeket a nyugati segítségben látta. Mindezeket mérlegelve úgy döntöttek, hogy „az egyházaknak nyújtott államsegély fenntartása indokolt. Egyelőre az 1968. évivel azonos összegű – évi 68 millió forint – államsegély maradjon. A jövőben az államsegély összegét az egyházak kérésére – a lehetőségektől és az egyházak anyagi helyzetétől függően – kétévenként kell megállapítani.”⁵⁷ Öt évvel később, 1973. decemberében az Agit. Prop. Osztály jelentette a PB-nek, hogy indokoltnak tartják az államsegélyt a jelenlegi összegben, 1979. december 31-ig folyósítani.⁵⁸ Az államsegélyt végül a szocialista rendszer végéig folyósították. 1983. február 15-én az MSZMP PB határozatában megerősítette, hogy „Az államsegély /74,6 millió forint/ jól szolgálja egyházpolitikai érdekeinket.”⁵⁹

A nyugdíjintézetekről szóló alpont értelmezéséről egy későbbi – a kilencedik – pont elemzésénél lesz szó.

6. Az egyház gondoskodik könyörgésekről a magyar köztársaságért, az államfőért, a kormányért, az egész magyar nép jólétéért és békességéért, továbbá az állami ünnepe-

⁵³ KORMOS, *i. m.*, 643.

⁵⁴ Az 1956. évi 33. törvényerejű rendelet (továbbiakban: tvr.) – egyes minisztériumok összevonásáról és megszüntetéséről – megszüntette az ÁEH-t, és rendelkezett arról, hogy feladatkörét a Művelődési Minisztérium veszi át. KÖBEL, *i. m.*, 71. A tvr.-t közli BALOGH–GERGELY, *Állam, egyházak...*, *i. m.*, 976.

⁵⁵ FODORNÉ, *i. m.*, 157–158.

⁵⁶ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 448. ö. e. (1968. március 4.) 58R-59R/137.

⁵⁷ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 448. ö. e. (1968. március 4.) 66R/137.

⁵⁸ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 625. ö. e. (1973. december 4.) 62R/142.

⁵⁹ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 874. ö. e. (1983. február 15.) 98R/212.

peken istentiszteletek tartásáról. Új Énekeskönyvet ad majd ki, amely tartalmaz ilyen alkalmakkor használható énekeket.

Az Egyezmény ezen pontjának végrehajtását a párturalom megerősödése után nem kívánta a kormány.⁶⁰

7. A református egyház tudomásul veszi a kormány azon elhatározását, hogy a nem állami jellegű iskolákat és a velük szervesen összefüggő internátusokat törvényhozási úton államosítja. A református iskolák kérdésében megállapodtak abban, hogy: **a.**, Az állam átveszi a tanítói és egyéb személyzetet állami szolgálatba. **b.**, Az iskolák és hozzájuk tartozó internátusok épülete, valamint az illetményföldek állami tulajdonba kerülnek. **c.**, A tanítók kántori funkcióikat az egyezményt követően még két évig végezhetik. A kántortanítói javadalomnak a kántori feladatokért járó földilletménye az egyház tulajdonában marad. **d.**, Az államosítás nem érinti az egyházi célú, nem közoktatási jellegű tanintézeteket (teológiai főiskolákat, lelkészképző-, diakónus- és diakonisszaképző-intézeteket). A debreceni teológiai fakultás és a VKM között az eddigi jogviszony változatlan marad. **e.**, A kormány hozzájárul ahhoz, hogy a „legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező református kollégiumok közül az alábbiak az eddiginél nem nagyobb keretben továbbra is egyházi iskolák maradjanak”. Ezek voltak: a sárospataki gimnázium, líceum és tanítóképző; a debreceni gimnázium, líceum, tanítóképző és a Dóczy leánygimnázium, líceum és tanítónőképző; a pápai gimnázium; a budapesti Lónyai utcai gimnázium és a Baár-Madas leánygimnázium. **f.**, A kormány elismeri és biztosítja „az állami jellegű iskolákban” a kötelező vallástanítás jogát. **g.**, A megszűnő iskolák (polgári iskolák, tanító- és tanítónőképzők) tanerőit az állam átveszi. **h.**, A kecskeméti jogakadémia esetleges megszűnése esetén az állam gondoskodik a tanárok elhelyezéséről. **i.**, A kormány gondoskodik a nem magyar anyanyelvű ifjúság anyanyelvi taníttatásáról. Ezzel egyidejűleg ugyanilyen szabály megállapítását igyekszik kieszközölni a szomszéd államokban élő magyar anyanyelvű tanulóifjúság számára.

a., A kormány megígérte, hogy az államosított iskolák összes dolgozóját 1948. július 1-jei hatállyal állami szolgálatba átveszi. Erről először az 1948. június 16-án hatályba lépett iskolák államosításáról szóló törvény 2. §-ban⁶¹ határoztak. Ehhez a törvény végrehajtásáról szóló rendelet 4. § (7) bekezdése még hozzáteszi: „Ha a T. 2. §-a alá tartozó alkalmazott átminősítését nem fogadta el és az 1948. évi július hó 10. napjáig az átminősítés elfogadása tekintetében nem nyilatkozik, állásáról minden jogigény

⁶⁰ KORMOS, i. m., 636.

⁶¹ 1948. évi XXXIII. tc. „2. § (1) Azoknak a kisedővődáknak, iskoláknak és tanulóotthonoknak tanárait, tanítóit és óvónőit, amelyeknek fenntartását az 1. § alapján az állam veszi át, az illetékes miniszter a jelen törvény hatálybalépését követő hónap első napjától kezdődő hatállyal állami alkalmazottakká minősíti át. Az átminősített alkalmazott az állami szolgálatban az általa eddig élvezett fizetési fokozatba kerül s állását minden vonatkozásban úgy kell tekinteni, mintha korábbi állásában beszámítható szolgálati idejét is az állami szolgálatban töltötte volna el. (2) Azoknak a kisedővődáknak, iskoláknak és tanulóotthonoknak, amelyeknek fenntartását az 1. § alapján az állam veszi át, a jelen § (1) bekezdése alá nem tartozó állandó jellegű alkalmazottaira a jelen § (1) bekezdésének rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell; a nem állandó jellegű alkalmazottak átvétele vagy elbocsátása tekintetében az illetékes miniszter esetenként határoz.” Közli BALOGH–GERGELY, i. m., 854.

*nélkül lemondottnak tekintendő.*⁶² Az állami szolgálatba való átvétel előfeltétele azonban a hivatali eskütétel letétele volt.⁶³

b., Az állami tulajdonba kerülő iskola- és internátusépületek, valamint az illetményföldek terheivel kapcsolatban felmerült kérdésekről az 1949. március 1-jei közös bizottsági ülésen döntöttek. A döntést később – az Egyezmény kilencedik pontjának tárgyalásánál – fogom ismertetni.

c., A kántortanítói funkció gyakorlásáról és a kántori feladatokért járó földilletményről szóló megállapodást az említett közös bizottsági ülésen kiegészítették. Ennek ismertetésére az Egyezmény kilencedik pontjának tárgyalásakor kerül sor.

d., Az 1950. évi 23. számú tvr.⁶⁴ a hittudományi karokat az 1949/50. tanév végével leválasztotta az egyetemek szervezetéről, és azok az illetékes egyházak kezébe kerültek. Így Debrecenben az 1950/51. tanévtől a Debreceni Református Teológiai Akadémia kezdte meg működését.⁶⁵ A következő évben – az előzőekben már említett 1951. július 17-én történt megbeszélés során – Kossa István ÁEH elnök az egyház egyik feladatául a teológiai akadémiák összevonását szabta. Az egyház részéről tárgyaló személyek elmondták, hogy nem tartják indokoltnak a négy teológia akadémia további fenntartását. Ezért az Egyetemes Konvent elnöksége intézkedett, hogy a tiszáninneri egyházkerület a sárospataki, a dunántúli pedig a pápai teológiai akadémián ne nyissa meg az 1951/52. tanévet.⁶⁶

A feladatot teljesítve, az Egyetemes Konvent elnöksége⁶⁷ 1951. július 25-én kiadta és elküldte a tiszáninneri és a dunántúli egyházkerületi elnökséghez a két teológiai akadémia bezárásáról szóló konventi elnökségi iratot. Az elnökség elsősorban anyagi okokra hivatkozva kérte, hogy a teológiai akadémiák *„megnyitását – az egyházkerületi közgyűlés ide vonatkozó határozatáig és az egyéb alkotmányos eljárások megtörténteig – elhalasszák. Egyúttal szíveskedjék aziránt is intézkedni, hogy a további határozatokig a teológiai akadémia eddigi hallgatói a debreceni és budapesti teológián kérjék felvételüket.*”⁶⁸

A Dunántúli Egyházkerületi Tanács tizenhat nap múlva, augusztus 10-én nehéz szívvel, de elfogadta a konventi elnökség határozatát. Az egyházkerületi közgyűlés ok-

⁶² A vallás- és közoktatásügyi miniszter 8.000/1948. V. K. M. számú rendelete a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában rendelkező 1948: XXXIII. tc. végrehajtásáról, Magyar Közlöny, 1948. június 27., 1457.

⁶³ Az 1948. évi XXXIII. tc. végrehajtásáról szóló rendelet 4. § (8) bekezdése: *„Az az alkalmazott, aki az 1.850/1946. M. E. számú rendeletben (Magyar Közlöny 47. szám) megállapított hivatali esküt (fogadalmat) még le nem tette, a rendelet hatálybalépését követő 8 napon belül, ha pedig átminősítése a rendelet hatálybalépése után történt, az átminősítést követő 8 napon belül a hivatali esküt (fogadalmat) igazgatója kezébe letenni köteles. Az igazgató az esküt (fogadalmat) a tanfelügyelő (tankerületi főigazgató) előtt teszi le. Az esküről (fogadalomról) szóló jegyzőkönyv egy példányát az alkalmazott kapja kézhez, egy példányát az iskola irattárában kell megőrizni, egy példányát pedig a tanfelügyelőnek (tankerületi főigazgatónak) kell megküldeni.”* Magyar Közlöny, 1948. június 27., 1457.

⁶⁴ Közli BALOGH–GERGELY, *i. m.*, 939.

⁶⁵ A római katolikus egyház a budapesti egyetemen, az evangélikus egyház a pécsi egyetemen (Sopronban) rendelkezett hittudományi karral. KÖBEL, *i. m.*, 49.

⁶⁶ LADÁNYI, *Vázlatos...*, *i. m.*, 129–131.

⁶⁷ Bereczky Albert püspök, lelkészi elnök és Kiss Roland főgondnok, világi elnök.

⁶⁸ Részlet az Egyetemes Konvent a sárospataki akadémiának küldött 844/1951. 1. számú iratából. Közli MAJSAI Tamás, *„Magasabbrendű szempontok szolgálatában”*: Adalék a református egyház két teológiai főiskolájának 1951-es felszámolásához, Egyház és Világ, 1990/11, 13.

tóber 11-én tudomásul vette a döntést,⁶⁹ ezzel szemben a tiszáninneri egyházkerület 1951. október 15-i rendkívüli közgyűlése egyöntetűen elutasította azt.⁷⁰ A részben Budapestre, részben Debrecenbe irányított hallgatók 1951. október 20-án visszamentek Sárospatakra és Pápára, s követelték az akadémiák megnyitását, de próbálkozásaik eredménytelennek bizonyultak. Az egyházvezetőség az új zsinattal – VI. Budapesti Zsinat – az első ülészek első ülésein, október 24-én és 25-én még nem tudta kimondani a két akadémia megszüntetését. Ehhez először el kellett távolítani a Zsinatból Pap Bélát⁷¹ és Szabó Imre budapesti esperest, akik nem fogadták el az akadémiák megszüntetésének tervét. Így a vezetők nélkül maradt zsinati tagok 1951. november 29-én megszavazták az 1951: I. egyházi tc.-t és meghozták a 104/1951. számú határozatot.⁷² Ezzel megszüntették a sárospataki és a pápai teológiai akadémiákat és két országos teológiai akadémia – a budapesti és a debreceni – felállításáról rendelkeztek. Karl Barth 1951. december 16-án levélben tiltakozott e lépés ellen, szemrehányásokat téve Bereczkynak.⁷³

A történeteket Kádár Imre,⁷⁴ a konventi sajtóosztály vezetője 1957-ben így értékelte: „... nem lehet hibának minősíteni a négy teológiai akadémia összevonását kettőre. [...] A megmaradt két akadémia is bőven el tudja látni az utánpótlást; ebben a helyzetben – de az egyház nehéz anyagi helyzetét tekintve is – bűnös fényűzés lett volna tovább ragaszkodni négy akadémiahoz.”⁷⁵

e., A két teológiai akadémia megszüntetését követő évben az egyházi gimnáziumok kerültek a középpontba. Horváth János, az ÁEH elnöke 1952. február 21-én arról értesítette Rákosi Mátyást, hogy a református és az evangélikus egyház vezetőivel megegyeztek abban, hogy az 1952/53. tanévtől csak egy egyházi fiúgimnázium fog megindulni Debrecenben. A debreceni gimnáziumnak református vezetése lesz, a diákok 25%-a pedig evangélikus vallású. „Az iskola igazgató tanácsában állandó evangélikus tanárt hívnak

⁶⁹ PAP, *i. m.*, 87.

⁷⁰ Majnai Tamás közli a közgyűlésről felvett jegyzőkönyv 7. a teológiai akadémia kérdésével foglalkozó pontjának némileg rövidített, hiteles szövegét. MAJSAI, *i. m.*, 13–15.

⁷¹ Pap Béla (1907–1957) református lelkész. 1933-ban Ravasz László püspök kinevezte a Soli Deo Gloria (SDG) Református Diákszövetség missziói lelkészének, azaz főtítkárának. 1938-tól váci, majd karcagi lelkész. 1948-ban az iskolák államosítása kapcsán tartott zsinati gyűlésen Pap Béla bátran küzdött az iskolák érdekében, és legalább azt akarta elérni, hogy ne csak gimnáziumai, hanem általános iskolái is lehessenek az egyháznak. 1951-ben a két teológiai akadémia megszüntetése ellen emelte fel szavát. Az ÁVH és a vele egyetértő egyházkerület döntése következtében, 1951. november 27-én reggel a rendőrség letartóztatta és Szolnokra vitte. 1952-ben nép- és államellenes tevékenység vádjával négy év és hat hónap börtönbüntetésre ítélték. 1956. május 15-én szabadult. 1957 augusztusában egy bakonyi erdei séta során eltűnt, értékelhető nyom nem maradt utána. Kovács Bálint, *Pap Béla, a mártírsorsú lelképásztor (1907–1957)*, Confessio, 1990/2, 84–94; BALOGH Margit, *Ember és hatalom: Pap Béla református lelkész büntetőpere*, Protestáns Szemle, 1996/2, 132–144; Csűrös András Jakab, *Pap Béla zsinati tevékenysége, különös tekintettel az 1951. október 24-i ülésre*, Confessio, 2007/4, 109–126.

⁷² PAP, *i. m.*, 87.

⁷³ LADÁNYI, *i. m.*, 132.

⁷⁴ Kádár Imre (1894–1972) író, újságíró, református egyházi vezető. Bereczky Albert püspök köréhez tartozott. 1946-ban jelentős szerepe volt az Országos Református Szabad Tanács munkájában. 1948-ban a MRE Egyetemes Konventje megbízta a sajtóosztály megszervezésével, amelynek 1957-ig vezetője. Jelentős szerepe volt *Az Út* (1948–1956) c. református hetilap, valamint a *Református Egyház* (1949-től) c. hivatalos lap megindításában. 1953-tól a Budapesti Református Teológiai Akadémián az Ökumenika Tanszék rendes tanára. ÜMÉL III., 659–660.

⁷⁵ KÁDÁR Imre, *Egyház az idők viharában. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején*, Bp., Biblioteka, 1957, 219.

meg és egy evangélikus hittanárt biztosítanak. Az átadásra kerülő református és evangélikus fiú- és leánygimnáziumok, valamint a református tanárképző államosítását írásban kéri az egyházak az Állami Egyházügyi Hivataltól. Az államosításra felajánlott egyházi iskolákat épülettel és teljes felszereléssel együtt adják át [...]”⁷⁶

Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa⁷⁷ 1952. június 19-én határozatot hozott az egyházi iskolák fenntartásáról. A határozat alapján a gimnáziumok igazgatótanácsai döntést hoztak arról, hogy a debreceni gimnázium kivételével a négy – az Egyetemes Konvent elnöksége – a februári „megegyezés” alapján – 1952. június 28-án levélben fordult Horváth Jánoshoz.⁷⁸ A levélben közlik, hogy a kormánynak átvételre felajánlják a négy egyházi gimnáziumot. A debreceni gimnáziumra pedig „főleg teológus utánpótlás céljából” van szüksége az egyháznak.⁷⁹

A gimnáziumokkal kapcsolatos döntésről a Református Egyház c. hivatalos lap tájékoztatta a református közvéleményt, az 1952. július 1–15-i szám utolsó oldalán, az apróbetűs részben.⁸⁰

f., A kormány nem tartotta be az állami jellegű iskolákban történő kötelező vallásoktatásra tett ígéretét. Az Elnöki Tanács 1949. szeptember 5-én eltörölte az iskolai kötelező vallásoktatást, így fakultatív lett.⁸¹ Erről az Egyetemes Konvent elnöksége tájékoztatta a lelkészeket. Arra kérték őket, hirdessék ki gyülekezeteikben, hogy azok a szülők, akik gyermekeik vallásoktatását kívánják, legkésőbb szeptember 15-ig szóban vagy írásban jelentsék be azt az iskolákban.⁸²

A fakultatív hitoktatás megvalósításának – végrehajtási jogszabály hiányában – nem volt jogi garanciája, így visszaélések történtek. Adminisztratív eszközökkel (időhúzás, különböző kérdőívek kitöltése, szülők többszöri hazaküldése a beiratkozások

⁷⁶ Horváth János szigorúan bizalmas jelentését Majsai Tamás jóvoltából Bárczay Gyula facsimilében közli. PAP, i. m., 116. A címzett Rákosi Máttyás, aki még aznap, február 21-én láttamozta a levelet, véleményét hozzáfűzve: „Azt hiszem, ez helyes. Utána majd a katolikusoknál is hasonló csökkentésre kerül sor.” (Erre nem került sor. A római katolikus egyházzal kötött 1950-es megállapodásban visszaadott nyolc gimnázium 1990-ig az egyház tulajdonában maradt.) Másnap, február 22-én Gerő Ernő és Farkas Mihály azonos véleményen voltak: „Helyes.”- irták a papírra. Révai József február 23-án olvasta és így kommentálta: „Tiszta haszon, feltéve ha önként mondanak le.” Pap László – a Budapesti Teológiai Akadémia dékánja (1947–1957) – visszaemlékezésében egy 1954 decemberében történt esetről tesz említést. Pap jelenlétében Horváth János ÁEH elnök Bereczky Albert és Péter János szemére vetette, hogy „a pataki és pápai iskolák államosítása körül is felelőtlenül jártak el s nem hívták fel az állam figyelmét ezeknek az intézményeknek nemzeti jelentőségére. Amikor erre Bereczky megpróbált védekezni, hogy nagy volt az állami nyomás s ezért nem tettek semmit, Horváth azzal intette le Bereczkyt: az igaz, hogy nagy volt az állami nyomás, de a püspök urak nem állították élére a kérdést, nem képviselték az egyház érdekét.” PAP, i. m., 115. A legfelsőbb pártvezetés megjegyzéseit és Pap visszaemlékezését összevetve annyi biztosan elmondható, hogy 1952 februárjában nem Rákosiék ötlete volt a négy gimnázium elvétele. Ezt Rákosi és Révai megjegyzése is alátámasztja.

⁷⁷ „A konventi elnökséget tanácsával támogatja. Határozata a konventi elnökségre nézve tájékoztató jellegű. Tagjai a négy egyházkerület püspökei és főgondnokai. Szükség szerint /általában havonként/ ülésező szerv.” MOL XIX-A-21-c 65. d. 310. t./21. 1.

⁷⁸ LADÁNYI, i. m., 132–133.

⁷⁹ MOL XIX-A-21-e ÁEH Tematikus iratok 17. d. Államnak felajánlott iskolák 1952. II/ 1–2. A levélből részleteket közöl LADÁNYI, i. m., 133.

⁸⁰ Tájékoztató a református gimnáziumokról. Református Egyház, 1952. július 1–15., 18.

⁸¹ 1949. évi 5. számú tvr. Közli BALOGH–GERGELY, i. m., 894.

⁸² A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1101/1–1949/184. V. K. M. számú rendelete alapján. MOL M-KS 276. f. 89. cs. 276. ó. e. Körlevél valamennyi egyházközség nagytiszteletű lelképásztorához. 104.

nál) szabályozták az iskolákban a fakultatív vallásoktatást.⁸³ Ennek eredményeképpen jelentősen csökkent a hitoktatásra jelentkezők száma.⁸⁴ Az 1956-os forradalom után azonban nagy változás történt: a diákok 90–100%-a járt hittanra. Ennek hatására 1957. január 1-jén Kiss Gyula oktatásügyi kormánybiztos legalizálta a tömeges hitoktatást. Engedélyezte, hogy a tanulók külön beiratkozás nélkül, de szüleik elhatározása alapján részt vehessenek a hittanórákon. Négy héttel később azonban ezt visszavonták. A hittanbeíratásokat pedig a Művelődési Minisztérium állapította meg.⁸⁵ Az MSZMP PB 1959. május 12-i ülésén a Művelődési Minisztériumhoz tartozó Egyházügyi Hivatalt önállósította,⁸⁶ így újra felállították az ÁEH-t, amely közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá tartozott.⁸⁷ Az ÁEH 1989. június 30-án,⁸⁸ jogutód nélkül megszűnt.⁸⁹

g., A megszűnő iskolák tanerőit átvette az állam.⁹⁰

h., A kecskeméti jogakadémia esetleges megszűnéséről olvashatunk az Egyezményben. Erre 1949. június 26-án került sor, amikor közzétették a 4105/1949. számú kormányrendeletet az egri római katolikus, a kecskeméti református és a miskolci evangélikus jogakadémiák megszüntetéséről.⁹¹

i., Az utolsó alpontban tett ígéretet megfelelő információk hiányában nem tudom értékelni.

8. *Az egyház ígéretet tesz, hogy a közoktatásügyre vonatkozó törvényét az új állami törvénynek megfelelően alakítja.*

A közoktatásügyre vonatkozó zsinati törvényalkotásra 1967-ben került sor.⁹²

9. *A fennmaradó függő kérdések rendezését az első pont szerint alakított közös bizottság hatáskörébe tartozónak ismeri el mindkét fél.*

A közös bizottság első ülésére⁹³ 1949. március 1-jén 16 órakor került sor.⁹⁴ A bizottság⁹⁵ tárgyalás alá vette a református egyház által döntésre előterjesztett kérdéseket.⁹⁶

⁸³ KÖBEL, *i. m.*, 46–47.

⁸⁴ Az ÁEH jelentése szerint 1955-ben az általános iskolásoknak már csak 29,43%-a, a középiskolásoknak 0,76%-a iratkozott be hittanra. FODORNÉ, *i. m.*, 255.

⁸⁵ FODORNÉ, *i. m.*, 258–259.

⁸⁶ 1959. évi 25. számú tvr. Közli BALOGH–GERGELY, *i. m.*, 1016–1017.

⁸⁷ KÖBEL, *i. m.*, 78.

⁸⁸ 1989. évi 14. számú tvr. Közli BALOGH–GERGELY, *i. m.*, 1222–1223.

⁸⁹ KÖBEL, *i. m.*, 94.

⁹⁰ KORMOS, *i. m.*, 636.

⁹¹ LADÁNYI, *i. m.*, 123.

⁹² KORMOS, *i. m.*, 637.

⁹³ A közös bizottság további tárgyalásainak jegyzőkönyveit nem találtam meg.

⁹⁴ MOL XIX-A-21-c 65. d. 310. t./ 2. A bizottság egyházi tagjainak és szakértőinek névsora, amelyet megküldtek Ortutay Gyula vallás- és közoktatási miniszternek. 1.

⁹⁵ A tárgyaláson jelen voltak: „Ortutay Gyula miniszter, dr. Révész Imre, Bereczky Albert püspök, dr. Szentpéteri Kun Béla egyházkerületi főgondnok, dr. Matolcsy Sándor, dr. Karácsony Sándor, dr. Papp Ferenc, Gaál István, Péter János, dr. Kiss József egyházi küldöttek. dr. Benkő Gyula, Székely Béla, Bolla József, dr. Simon Sándor, dr. Nagyhegyi Zoltán vallás- és közoktatásügyi minisztériumi és dr. Szűcs Ervin pénzügyminisztériumi tisztviselők.” MOL XIX-A-21-c 65. d. 310. t./ 2. 1.

⁹⁶ MOL XIX-A-21-c 65. d. 310. t./ 1. Jegyzőkönyv a kormány és a református egyház között létrejött egyezmény 1. pontja alapján létesített közös bizottság üléséről. 1949. március 1. A tárgyalás jegyzőkönyvét a MREZSL-ban is megtaláltam. (2. a f. 302. d. Vegyes iratok II./8. Állam és Egyház közti Egyezmény közös bizottság jegyzőkönyve 1949. március 1.)

I. *Eljárási mód.* Az egyház az egyes egyházközségek függő kérdéseit átadja a VKM államosítási bizottságának. Azokat majd elbírálják, és amennyiben az egyház nem ért egyet valamely határozattal, az ügyet a közös bizottság elé terjeszti.

II. *Kántortanítói javadalom.* Az Egyezmény 7/c.⁹⁷ pontját azzal egészítették ki, hogy a tanítói javadalomként felvett föld és lakás az államé. Ahol a kántortanítói javadalom nincs elválasztva, ott a lakás az államé, a föld az egyházé. Ha pedig a lakás be nem számítható tételként szerepel, akkor a lakás az államé.⁹⁸

III. *Iskolafenntartási és tanítói javadalmi földek ügye.* Itt az 1948. január 1-jei tényleges használatot tették irányadóvá. Az egyház részéről ugyanis felmerült a kérdés, hogy a földbirtokreform után a tulajdonukban visszamaradt földet az 1948. évi XXXIII. törvény⁹⁹ végrehajtása¹⁰⁰ szempontjából iskolai vagy egyházi célra szolgáló vagyontárgynak kell-e tekinteni.¹⁰¹

IV. *Épületek vagy épületrészek visszahagyása.* Itt szintén az 1948. január 1-jei állapotokat tekintették irányadónak. Kijelentették, hogy azokat az eseteket, amelyeknél ebben az időpontban az épületrészek nem szolgáltak iskolai, illetve tanítási célt, megvizsgálják és azok döntésük alapján a tulajdonbavétel alól mentesíthetők.¹⁰²

V. *Az iskolában elhelyezett ingóságok.* A harmóniumokat az egyház visszakapja az azzal a feltétellel, hogy azokat díjtalan használatra az iskolának kölcsönadja. A könyvtár teológiai, vallási tartalmú könyveit, ha azok nem irodalomtörténeti, történeti vagy könyvészeti értékűek, az egyház visszakapja.

⁹⁷ „A kormányzat hozzájárul ahhoz, hogy a tanítószemélyzetnek kántori funkcióit ellátó tagjai a megállapodást követő két évig az eddigi feltételek mellett kántori munkakörüket továbbra is ellássák. A kántortanítói javadalomnak a kántori feladatokért járó földilletménye az egyház tulajdonában marad.”

⁹⁸ A jegyzőkönyv így folytatódik: „Ami az egyháznak azt a kérését illeti, hogy új tanítói lakás építése esetében az államnak jutott kántortanítói lakást adja vissza az egyháznak, erre vonatkozóan általános ígéret nem tehető, az ilyen kéréseket legfeljebb konkrét esetekben lehet megvizsgálni.” Az ehhez kapcsolódó konkrét esetek feltárása és elemzése a kutatás további feladata.

⁹⁹ 1948. évi XXXIII. tc.: A nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, és az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. A jegyzőkönyvben „1949: XXXIII. tc.” szerepel, amely elírás, mivel 1949-ben csak huszonnyolc törvény született (az utolsó az 1949. évi XXVIII. tc.: Az 1950. évi állami költségvetésről). *CompLex DVD Jögtár+*, főszerk. JABLONSKY László, Bp., KJK-Kerszöv, 2005. október.

¹⁰⁰ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 8.000/1948. V. K. M. számú rendelete a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában rendelkező 1948: XXXIII. tc. végrehajtásáról. Magyar Közlöny, 1948. június 27., 1456–1458. A rendeletet közli BALOGH–GERGELY, *i. m.*, 856–862.

¹⁰¹ A már többször említett 1951. július 17-én történt megbeszélés során Kossa István ÁEH elnök a református egyház egyik feladataként az egyházi földek felajánlását jelölte ki. Ez alapján az Egyetemes Konvent elnöksége valamennyi presbitériumot, egyházi intézményt, testületet és hivatalt felszólított, hogy mindennemű egyházi földet azonnal, de legkésőbb szeptember 1-ig ajánljanak fel az államnak úgy, hogy azokat a termény betakarítása után azonnal birtokba lehessen venni. LADÁNYI, *i. m.*, 130. Tehát a jegyzőkönyv II., illetve III. pontjában az egyháznak biztosított földek 1951-ben állami kézbe kerültek.

¹⁰² A közös bizottság a részletkérdésről is tárgyalt, több esetet sorra véve. a., Vegyes tulajdonú (állami tulajdonba vett és az egyház tulajdonában visszamaradt) épületrészekkel rendelkező iskolák esetében, a bizottság megállapodhat abban, hogy ingatlanserével egyesítik az egyház helysegeit egy épületben. b., Az iskolatelek határainak kijelölésénél a templom körül megfelelő nagyságú területet kell biztosítani. c., Az iskola telkén épült harangozó lakás egyházi tulajdont képez, kivéve, ha a harangozó egyben az iskola altisztje is. d., Ahol az egyház tanítói vagy tanárai nem természetbeni járandóság, hanem bérfizetés ellenében adott lakást vagy kertet, ott ezek továbbra is az egyház tulajdonában maradnak. Mindezek a megállapodások konkrét esetek megvizsgálása után érvényesek. Az esetek feltárása és azok elemzése a kutatás további feladata.

VI. *Az átvett ingatlanok és intézmények terhei.* Az Egyezmény 7/b. pontját¹⁰³ egészítették ki. A közös bizottság olyan esetekben vizsgálatot javasol, amikor az egyház iskolája helyreállítása érdekében egyéb kötelezettségeinek teljesítését (pl. tanítói helyi javadalmának fizetését) felfüggesztette. Így keletkeztek olyan terhei, amelyek a vagyontárgyakkal nincsenek szoros kapcsolatban.

VII. *Lelkésztanítók.* Ügyüknek elbírálásánál elsősorban a javadalmi jegyzőkönyv az irányadó, a vizsgálatot esetenként végzik el.¹⁰⁴

IX. *Közösen használt épületek kérdése.* A közös fenntartással kapcsolatos kérdéseket külön tárgyalás során kell rendezni.¹⁰⁵

X. *Adókérdés.* A jegyzőkönyv szerint az adókérdés elvesztette időszerűségét, mivel a pénzügyminiszter képviselője a tárgyaláson közölte a pénzügyminiszter erről hozott döntését.¹⁰⁶

XI. *Az Országos Református Lelkeszi Nyugdíjintézet tagjainak ellátása.* A közös bizottság a következőképpen értelmezi az Egyezmény 5/e. pontját.¹⁰⁷ Az állam nem járul hozzá azoknak az egyházi tisztségviselőknek és lelkészeknek nyugdíjterhe viseléséhez, akik az Egyezmény megkötése után léptek be a nyugdíjintézet tagjai sorába. (Ez ellentétben áll az Egyezményben foglaltakkal, amelyben a kormány nem 1948. október 7-ig – az Egyezmény megkötésének napjáig –, hanem 1953. december 31-ig biztosítja a nyugdíjba vonulóknak a nyugdíjellátást.)¹⁰⁸ A nyugdíjak nem esnek a csökkenő természetű államsegélyek körébe, tehát a nyugdíjakat addig folyósítják, amíg elhalálozás okából, illetve más törvényes okból az ellátásra való igény meg nem szűnik. Az 1953. december 31-e után nyugdíjazásra kerülő személyek ellátásának kérdése további tárgyalás alapja lesz.¹⁰⁹

Az egyházi vezetők véleménye az Egyezményről

1948. november 12-én – alig egy hónappal az Egyezmény aláírását követően – Révész Imre tiszántúli püspök levélben fordult Péter János konventi főelőadóhoz. „[...] *Semmi illúzióm nincs afelől, hogy mi következik. Napról napra szaporodó jeleit látom annak,*

¹⁰³ „Az állam által átvett iskola, valamint a vele szervesen összefüggő internátus épülete és az illetményföld az állam tulajdonába megy át az 1948. évi május hó 15. napjáig keletkezett, bekebelezett vagy más módon kétségtelenül bizonyított terheivel együtt. Az ekörüli vitás kérdésekben az 1. pont szerint alakított bizottság meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter dönt.”

¹⁰⁴ Az V., VI. és VII. pontokhoz kapcsolódó konkrét esetek feltárása és elemzése a kutatás további feladata.

¹⁰⁵ Az említett tárgyalás jegyzőkönyvét nem találtam meg.

¹⁰⁶ A döntés tartalmáról a jegyzőkönyv nem tájékoztatja az olvasót.

¹⁰⁷ „Az Országos Református Lelkeszi Nyugdíjintézet tagjainak, ezek özvegyeinek és árváinak ellátására adott összegeket ugyancsak a köztisztviselők illetményének mértéke szerint, valamint az 1953. december 31-ig nyugellátásban részesítettek nyugellátását az állam viselni fogja.”

¹⁰⁸ Az Egyezmény ezen részét Fekete Sándor és Finta István is így értelmezi: „Az állam őszinte segítőszándékát mutatja, hogy az egyházi nyugdíjasok nyugdíjterheinek átvétele nemcsak az egyezmény megkötésének idejéig, hanem 1953. december 31-ig terjed. Akik tehát ez időpontig nyugdíjbavonulnak, azoknak nyugdíjterhét az állam átveszi és őket úgy kezeli, mintha állami nyugdíjasok lennének.” FEKETE Sándor–FINTA István, *Mit köszönhet az egyház a népi demokráciának? = A magyar protestantizmus öt éve: 1945–1950.* szerk. FEKETE Sándor, FINTA István, KÁDÁR Imre, Bp., Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 65.

¹⁰⁹ Az említett tárgyalás jegyzőkönyvét nem találtam meg.

hogyan az egyezményt az a tényező, amellyel megkötöttük, t. i. maga a kormányzat, talán még szeretné és próbálja komolyan venni, de sem erő, sem elszántság nincs benne arra, hogy komolyan vétesse és respektálhassa az alsóbbfokú tanügyi és egyéb közigazgatási hatóságokkal, amelyek lépten-nyomon máris úgy viselkednek, mintha ez az egyezmény nem is léteznék – főként pedig nincs erő és elszántság a kormányzatban arra, hogy a legnagyobb kormányzópart vidéki szervei részéről napról napra ismétlődő egyezményellenes kijelentéseket és kilengéseket megakadályozni tudja [...]”¹¹⁰

1948. december 4-én Az Út c. református hetilap beszámol a dunamelléki egyházkerület november 26-án tartott közgyűléséről. Tudósításukban többek között részleteket közölnek Bereczky Albert püspök jelentéséből. Bereczky felhívta a közgyűlést, hogy örömmel emlékezzenek meg az október 7-én aláírt Egyezményről, amelyről a következőket vallotta. „Ez az egyezmény olyan útmutatás az egyház számára is, az állam részére is, a jó és egészséges jövőnk munkálására, amiben most már mindkét részről hátsó gondolatok nélküli bizalom és a lelkiismeretes végrehajtás szükséges. Legyen meg erre a mi részünkről is, a kormányzat részéről is a készség ezután is.”¹¹¹

1957-ben Kádár Imre már a szocialista vezető államférfiak hibáiról szól, amelyek között felsorolja az egyházpolitikai téren elkövetetteket is. Kádár szerint a kormány az egyházzal kötött Egyezményt lényegében megtartotta, viszont „szűkkeblű és kicsinyes megszorításokat kezdett alkalmazni egyházpolitikájában”. A szerző szerint ilyen lépés volt többek között „a fakultatív hitoktatásra való jelentkezés mesterséges megnehezítése és akadályozása; a konfirmációi előkészítés időtartamának értelmetlen leszűkítése; az egyház ifjúsági munkájának föld alá szorítása”. A felsorolt intézkedések ellenére Kádár szerint a kormány alapjában korrekt egyházpolitikát folytat.¹¹² Majd önkritikát fogalmaz meg: „Az egyház külügyi és sajtószolgálatában is súlyos hibákat követtünk el. Főként azzal, hogy az egyházi élet pozitív jelenségeiről szóló híradásaink egyoldalúak lettek,¹¹³ mert hallgattunk az utóbbi időben egyre sűrűbben előforduló megszorításokról és túlkapasokról, nem adtunk teret a különböző panaszoknak.”¹¹⁴

¹¹⁰ Miért mondott le Révész Imre? Révész Imre levele Péter Jánoshoz, 1948. november 12., Közli: BARCZA József, Reformátusok Lapja, 1989. június 11., 3.

¹¹¹ Egyházunk élete és feladatai két püspök jelentésében, Az Út, 1948. november 28. – december 4., 5.

¹¹² KÁDÁR, i. m., 216–217.

¹¹³ Ez ellen több lelkipásztor is tiltakozott, akik 1950-ben megtagadták Az Út – az egyetlen református hetilap – előfizetését. Az egyházi vezetők ezért a lap előfizetésére kötelezték a parókiákat. Erről Kiss Roland dunamelléki főgondnok, az Egyetemes Konvent és a Zsinat világi elnöke tájékoztatta Rákosi Mátyást. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 362. ö. e. 122. Szabó Imre esperes az 1950. január 12–13-án a négy egyházkerület elnöksége jelenlétében tartott konferencián felszólalásában többek között elmondta: „... sok tisztázatlan kérdés van a lap [Az Út] körül. A magyar református közvélemény nem tekinti magáénak ezt a lapot, az egyház vezetői és a hívek széles rétegei között a távolságot növeli.” SZABÓ Imre, Ég, de meg nem emésztetik. Naplók 1914–1954, [Bp.], Budapest-budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001, 188. Bereczky Albert püspök egy dátum nélküli névtelen kézírásos levelet kapott. A levél írója – saját bevallása szerint – rendszeres olvasója Az Út c. lapnak. De megbotránkozott azon, hogy a református egyháznak nincs olyan lapja, „amelyben ezeket az itt levő oroszokat ne magasztalnák föl az égig”. A levelet a szerző a magyar paraszt sanyarú sorsának bemutatásával folytatta. ÁBTL O-9047/1 Névtelen levél Bereczky Albert dunamelléki református püspöknek. 212–213.

¹¹⁴ KÁDÁR, i. m., 218–219.

1978. október 20-án a MRE Zsinati Tanácsa az Egyezmény megkötésének 30. évfordulóján ünnepi nyilatkozatot adott ki Debrecenben.¹¹⁵ Megállapítják, hogy ezzel olyan utat kezdtek meg, amely az „Isten akaratának való engedelmesség útjának bizonyult.” Kijelentik, hogy a Magyar Népköztársaság állama biztosítja az egyháznak Isten Igéje szerinti küldetése betöltéséhez a szükséges feltételeket. Majd közlik, hogy a református egyház „teljes összhangban a magyar dolgozó nép millióival Istentől rendelt felsőbbbségnek ismeri el a Magyar Népköztársaságot.”

1987-ben Tóth Károly püspök¹¹⁶ szólt először arról, hogy az állam egyházpolitikája ellentétes az Egyezménnyel. Elsősorban az egyház tanító-nevelő munkáját érintő történésekről beszélt, szembeállítva azokat az Egyezmény harmadik pontjával. „Meggűntek a vasárnapi iskolák, s a magánházaiknál rendezett összejövetelek is visszaszorultak. Az iskolai vallásoktatáson kívül jelenleg csak konfirmációs előkészítő oktatást tartanak szervezett, szabályozott formában. Az egyéb ifjúsági programok – pl. katekézis, gyermek és ifjúsági istentiszteletek, bibliaköri foglalkozások – főként kegyességi, hitbuzgalmi jellegűek.” Majd azzal a kéréssel fordult az állami szervekhez, hogy engedélyezzék a MRE-ban a gyülekezeti hitoktatás bevezetését. A kérés teljesült: 1987. július 6-án megszületett a megállapodás a gyülekezeti hitoktatás bevezetéséről és szabályozásáról.¹¹⁷

¹¹⁵ XIX-A-21-c ÁEH Adattár 65. d. 310. t. Állam és egyház viszonya 31. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsának nyilatkozata az Egyezmény 30. évfordulóján.

¹¹⁶ Tóth Károly (1931–) református lelkész. 1968-tól kilenc éven át a Zsinati Iroda külügyi- és sajtóosztályának vezetője. Kálvin téri lelkész, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1977–1991). 1980-tól 1991-ig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke. 1991-től az Ökumenikus Tanulmányi Központ elnöke. *Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1992: Több mint 12000 kortársunk életrajza*, főszerk. HERMANN Péter, [Bp.], Biográf, 1991, 885.

¹¹⁷ FODORNÉ, i. m., 260.